

Fókuszban

SZIEBIG ORSOLYA JOHANNA*

„A háború csendes áldozata”: gondolatok a környezet védelméről fegyveres konfliktusok idején, különös tekintettel az ökocídium kérdésére

*“Silent Victim of War”: Thoughts on the Protection of Environment at Times
of Armed Conflicts, with Particular Regard to the Issue of Ecocide*

„Amikor az utolsó fa is kipusztult, az
utolsó folyót is megmérgeztük, és az
utolsó halat is kifogtuk, csak akkor
jövünk rá, hogy a pénzt nem tudjuk
megenni.”¹

ABSZTRAKT

Jelen tanulmány célja, hogy a környezet védelmének lehetőségeit a fegyveres konfliktusok kontextusában vizsgálja elsősorban, a nemzetközi közjog szabályozásán keresztül, ugyanakkor a probléma morális-vallási alapokon nyugvó kérdéseinek felvetése is részét képezi. Az írás a második felében az ökocídium fogalmát és annak szabályozási kereteit veszi górcső alá. Különösen abban a tekintetben, hogy a nemzetközi jog által hagyott szabályozási hézagok és jogérvényesítési hiányosságok folytán maradt ürt betöltheti-e az ökocídium mint formálódó jogi szabályozás.

Kulcsszavak: ökocídium, fegyveres konfliktusok, környezetvédelem, humanitárius jog

* Dr. Sziebig Orsolya Johanna, egyetemi adjunktus, Szegedi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar, Nemzetközi Jogi és Európa-jogi Tanszék. E-mail: sziebig.orsolya.johanna@szte.hu. ORCID: 0000-0002-9313-9903.

¹ Eredeti idézet: „Only after the last tree has been cut down. Only after the last river has been poisoned. Only after the last fish has been caught. Only then will you find that money cannot be eaten.” Osage indián közmondás. SIMPSON, John–SPEAKE, Jennifer (szerk.): *The Oxford Dictionary of Proverbs*. 5. kiad., Oxford University Press, 2009. (DOI: 10.1093/acref/9780199539536.001.0001)

ABSTRACT

This paper aims to examine the issue of environmental protection in the context of armed conflicts. First and foremost, through the regulation of public international law, while at the same time raising the moral-religious basis of the issue. The second half of the paper examines the concept of ecocide and its regulatory framework. In particular, with regard to whether the void left by the regulatory gaps and enforcement deficiencies of international law can be filled by ecocide as an emerging legal regime.

Keywords: *ecocide, armed conflicts, environmental protection, humanitarian law*

Az embert körülvevő környezet védelmének² kérdése számos nézőpontból megragadható. Beszélhetünk a védelem szükségességéről mint morális, erkölcsi értékről, amely minden ember közös felelőssége. Ugyanakkor, a környezetvédelem egyben kötelezettség is, hiszen számos jogszabályi előírást találunk mind a belső, mind a nemzetek feletti szinteken. Az elmúlt néhány évtizedben az Európai Unió is intenzív környezetjogi szabályozást végzett, ideértve a környezeti károkért való felelősség kérdését is. Utóbb a felelősségi szabályozás kiegészült az individuális büntetőjogi felelősség rezsimjének bővülésével, az új, a „környezet büntetőjog általi védelméről” szóló irányelv³ elfogadásával. A környezet háború idején való védelmének nemzetközi jogi alapjairól több kiváló nemzetközi jogász is publikált az utóbbi években.⁴ Megjegyzendő, hogy az előbb említett munkák többsége még az ökocídium „jogi közbeszédbe” való bekerülése és a diskurzust újra „katalizáló” fegyveres konfliktusok⁵ intenzívvé válása előtt jelent meg. Továbbra is indokolt azonban a téma kutatása, az új tendenciák feltérképezése.

Jelen tanulmány célja, hogy a 2024 szeptemberében, a „Jog-Környezet-Spiritalitás” elnevezésű konferencián elhangzottak nyomán összefoglaló képet adjon a környezet védelmének kérdéseiről a fegyveres konfliktusok időszakára koncentrálna. A kifejezetten nemzetközi jogi témameghatározást árnyalja, hogy helyet kaptak a morális, erkölcsi és vallási megközelítések is. Külön hangsúlyt fektetnek az ökocídiumra, válaszolva arra a kérdésre, hogy az ökocídium lehet-e a megoldás a kör-

² A tanulmányban azért választottam a környezetvédelem, és nem a természetvédelem fogalmát, mivel a vizsgálódás körét nem szűkítettem le a klasszikus természetvédelmi területre. A nemzetközi jogi források is inkább az „*environmental protection*” kifejezést alkalmazzák, hiszen a háborús konfliktusok nemcsak a természetes környezetre, hanem tágabb értelemben, az ember által alkotott környezeti elemekre is pusztító hatással lehetnek. Ugyanakkor külön elmélkedés tárgya lehet a természetvédelem, kifejezetten fegyveres konfliktusok idején.

³ Az Európai Parlament és a Tanács (EU) 2024/123/EK irányelve (2024. április 11.) a környezet büntetőjog általi védelméről, valamint a 2008/99/EK és a 2009/123/EK irányelv felváltásáról. HL L 2024/1203, 30/04/2024, 1–28.

⁴ A témában mértékadó publikációt jelentetett meg Béres Nóra és Csapó Zsuzsanna, különösen a következő publikációik relevánsak: BÉRES Nóra: A környezet védelme és a fegyveres összeütközések, avagy miért nem hatékonyak a vonatkozó nemzetközi szerződések? *Fontes Juris*, 2020/1, 37–44. BÉRES Nóra: Ott vagyunk már? Néhány gondolat a környezet védelméről és a nem nemzetközi fegyveres konfliktusokról. *Miskolci Jogi Szemle*, 2022/5, 55–64. (DOI: 10.32980/MJSz.2021.5.1455) CSAPÓ Zsuzsanna: A környezet védelme fegyveres konfliktusok idején – nemzetközi szokásjogi alapok. *Állam- és Jogtudomány*, 2014/3, 3–21.

⁵ Jelen tanulmány keretében a háború és a fegyveres konfliktus kifejezéseket szinonimaként használom azzal, hogy ahol szükséges, a fogalmak további magyarázatával szolgálók.

nyezet védelmének biztosítására, a legnagyobb környezetpusztítást elkövetők felelősségre vonására. Amennyiben a kérdésre a válasz igen, akkor kérdésem, hogy az ökotúdiumot a nemzetközi büntetőjog vagy az emberi jogok felől érdemes-e megközelíteni, melyik szabályozási rendszerbe illesztné és lehet sikeresebb e formálódó koncepció.

A tanulmány a témaválasztás alapján arra vállalkozik, hogy a környezet háborús időkben való védelmének főbb kérdéseit felvesse. Sok esetben inkább nyitott kérdéseket hagy, mintsem pontos válaszokat rögzít. A kérdésfeltevések sokszínűségére tekintettel, és ennek ellenére, törekszik arra, hogy az olvasó számára a téma kapcsán megfogalmazott elmélkedés koherens rendszert alkosson és őt további megfontolásra ösztönözze.

1. A környezet védelme fegyveres konfliktusok idején

A környezet védelme fegyveres konfliktusok idején oximoronnak tűnhet, ahogyan erre Csapó Zsuzsanna is rámutat hivatkozott kéziratának kezdő soraiban: „*A környezet védelmére figyelmet szentelni fegyveres konfliktusok idején? Micsoda naiv s a realitásoktól elrugaszkodó elképzelés!*”⁶ A fegyveres konfliktusok, a háborúk és a katonai agresszió azon túl, hogy emberi életet követelnek, életterületet is súlyosan károsítják. A háború által okozott környezeti károk sokrétűek, súlyosak, hosszan tartóak és többnyire visszafordíthatatlanok lehetnek. Nemcsak az ökoszisztémákra, hanem az emberi egészségre is hatással vannak, még jóval a konfliktus befejezése után is. Többnyire nem korlátozódnak a háború által sújtott térségre, hanem határon átnyúló hatásokat is megfigyelhetünk. Ha az emberi jogok védelmét tekintjük, a fegyveres konfliktusok idején az élhető és az egészséges környezethez való, harmadik generációs emberi jogok is sérülnek.⁷ A fegyveres konfliktusok emberi szenvedést, a generációk között öröklődő, nemzetközi jelentőségű értékek elpusztítását és a környezet súlyos, hosszan tartó károsodását eredményezik.⁸ Ahogy Richard Falk fogalmazott: „*a környezeti háború drámai módon emlékeztet arra, hogy a bolygó egészének milyen mértékben kell mozgósítania az ökológiai kihívásra adott válaszlehetőségeket, hogy fenntartsa az életet a Földön, és visszaverje a barbársághoz való visszatérést, amely a »fejlett« régiókból ered, és amelyet a viszonylag »elmaradott«*

⁶ CSAPÓ: i. m., 3.

⁷ Az Európa Tanács Parlamenti Közgyűlésének „*Environmental impact of armed conflicts*” c. jelentése. 2023. január 05. Doc. 15674. 1. <https://rm.coe.int/environmental-impact-of-armed-conflicts/1680a94241> (2024. 12. 09.).

⁸ Külön tanulmány kérdése lehet a kulturális emlékek és világörökségi helyszínek háborús konfliktus során való védelme, amely kérdéskör kiterjed a nem állami szereplők által okozott, így az állam területén belül maradó, nem nemzetközi konfliktusok kérdésére is. Ebben a témában jelentetett meg tanulmányt többek között Puskás Anna: A kulturális javak fegyveres konfliktusokban való védelmének eszközei nemzetközi szinten. *Hadtudományi Szemle*, 2018/1, 427–439. De további vizsgálódás tárgya lehet a kiemelt védelmet élvező objektumok kérdése, ideértve a nukleáris létesítményeket is. A nukleáris erőket tartalmazó létesítmények sérülése súlyos és helyrehozhatatlan károkhhoz vezet. Az orosz–ukrán háború során több alkalommal is a hírek élére kerültek a Zaporizszhya erőmű környezetében folytatott fegyveres műveletek és a létesítmény irányításával kapcsolatos nehézségek. A témával kapcsolatos jogi, szabályozási kérdésre mutat rá tanulmányában Kecskés Gábor: The Protection of Nuclear Installations in Time of Armed Conflict – Old Rules, New Challenges. *Hungarian Journal of Legal Studies*, 2024/4, 508–519. (DOI: 10.1556/2052.2024.00511).

régiókra alkalmazznak”.⁹ A konfliktusok során bekövetkező számos környezeti és társadalmi változás új és jelentős üvegházhatású gázkibocsátási forrásokat hozhat létre. Ugyanakkor a konfliktusokhoz kapcsolódó környezetvédelmi kormányzás összeomlása megteremtheti vagy fenntarthatja azokat a feltételeket, amelyek lehetővé teszik a szennyező gyakorlatok virágzását, és korlátozzák az ezek kezelésére irányuló erőfeszítéseket. A problémák némelyike a konfliktus utáni időszakra is kiterjed, amikor a gyenge intézmények és a szabályozás hiánya lehetővé tehetik a nem fenntartható tevékenységek elterjedését. A konfliktusok azonban olyan gazdasági és társadalmi változásokra is lehetőséget hoznak létre, amelyek hozzájárulhatnak a jövőbeli kibocsátáscsökkentéshez.¹⁰

Az elmúlt években az orosz–ukrán fegyveres konfliktus ráirányította a figyelmet a háborús környezetpusztításra, és újabb katalizátorként szolgált az ökocídium elfogadásáért vívott harcban. A fegyveres konfliktus eredményeként – az ukrán Környezetvédelmi és Természeti Erőforrások Minisztériuma megállapítása és becslések szerint – a katonai akciók jelenlegi környezeti költségei 3149 milliárd ukrán hrivnyára rúgnak. A minisztérium létrehozta az „EcoZagroza” nevű honlapot, ahol folyamatosan közzéteszik a katonai akciók következményeit és a környezetre gyakorolt hatásait.¹¹ A legismertebb esemény a *Nova Kakhovka* gát átszakadása volt, amelynek következtében 150 tonna olaj és más mérgező anyag került a Dnyeper (ukrán nevén Dnyipro) folyóba.

Ugyanakkor, a környezetpusztítás mint hadviselési módszer nem új keletű. Már az ókorban is alkalmazták a természeti környezet szisztematikus pusztítását vagy szennyezését az ellenség erejének megtörése érdekében. Ide sorolható, amikor a védők megtagadták a támadóktól az élelmet, a vizet vagy a menedéket, vagy a támadók ugyanilyen módszerek alkalmazásával megadásra készítették a védőket, illetve felkelés elleni intézkedésként a makacs lázadás leverésére is alkalmaztak ilyen eszközöket. Már Kr. e. 512-ben, a perzsa–szkíta háború idején a szkíták, miután Nagy Dareiosz legyőzte őket, visszavonulásuk során a felperzselt földek politikájához folyamodtak, ami hosszú távú éhínséget okozott a környező lakosságnak. Később, az 1672–1678-as francia–holland háború idején Hollandia árvizeket okozott, hogy akadályozza a francia erőket. Az amerikai kontinens gyarmatosításának részeként az indián törzseket eltartó ökoszisztémát teljesen elpusztították, ami fajok – például galambok és bölények – kihalását okozta. Élelmiszerraktáraik, terményeik és vadállományuk soha nem látott módszeres pusztítása azt a célt szolgálta, hogy az indián törzsek elveszítsék megélhetésüket.¹²

Az Amerikai Egyesült Államok által a vietnámi háborús erőfeszítések („*Vietnam War Efforts*”) során alkalmazott módszerek már közvetlen összefüggésben vannak az ökocídium történetével és a környezeti technikák katonai vagy más ellenséges

⁹ FALK, Richard A.: Environmental Warfare and Ecocide – Facts, Appraisal, and Proposals. *Bulletin of Peace Proposals*, 1973/1, 80–96.

¹⁰ DARBYSHIRE, Eoghan–WEIR, Doug: How Does War Contribute to Climate Change? Conflict and Environment Observatory, 14 June 2021. <https://ceobs.org/how-does-war-contribute-to-climate-change/> (2024. 12. 29.).

¹¹ EcoZagroza 2024. decemberi állása szerint. <https://ecozagroza.gov.ua/en/about> (2024. 12. 09.).

¹² TECLAFF, Ludwik A.: Beyond Restoration – The Case of Ecocide. *Natural Resources Journal*, 1991/4, 933–954.

célú alkalmazásának tilalmáról szóló egyezmény (ENMOD-egyezmény) elfogadásával. A vietnámi háborús erőfeszítések részeként az Amerikai Egyesült Államok számos új technikát alkalmazott, köztük a mérgező vegyi anyagokkal történő erdőirtást, a római lövedékeket és a napalm bombákat. A „*Ranch Hand*” hadművelet egy 1962 és 1971 között tartó herbicid permetezési program volt, amelynek során 19 millió gallonnyi lombtalanítószeret permeteztek a trópusi erdők több mint 20 százalékára és a dél-vietnámi mangroveerdők 36 százalékára. Az úgynevezett „szivárványszínű” növényvédő szerek, mint például a narancsszínű, a lila, a fehér, a zöld, a kék és a rózsaszín elnevezéseket viselő vegyszerek egyébként színtelenek voltak, és a nevüket a vegyszertípusok tárolására szolgáló hordókon lévő színsávokról kapták. Az alkalmazott vegyületek közül a leggyakrabban használt az *Agent Orange* volt, amely fő hatóanyagként dioxint tartalmazott.¹³ A háború során, 1962 és 1971 között, az USA légierijének alacsonyan repülő C-123-as repülőgépeiről 44 millió liter *Agent Orange*-t és hasonló típusú gyomirtó szereket permeteztek 2,4 millió hektár vietnámi dzsungelre. Erdőirtó gépeik a szárazföldi erdők 10 százalékát, a mocsári erdők 36 százalékát legalább egyszer „elérték”. Az ökológusok becslése szerint a fajgazdag ökoszisztéma regenerálódásához szükséges idő egy évszázad lehet. A dioxinon kívül más mérgező vegyületeket is alkalmaztak. Az ún. „sárga esőt” az „*Agent Blue*” vegszerrel érték el. 1969-ben a dél-vietnámi újságokban már cikkek jelentek meg arról, hogy a „kezelt” területeken élő emberek utódai között jelentősen megnőtt a születési rendellenességek és a torzulások száma. Bui Dai-ban 1000 ember vizsgálata után 523 esetet, köztük számos spontán vetélést hoztak összefüggésbe a szennyezéssel. A vegyi támadást szenvedett falvakban az újszülöttek túlélési aránya az első évben 1966 és 1971 között 2,4-szer, 1981 és 1986 között pedig 1,4-szer lett alacsonyabb. A kezelt körzetekben a bioakkumulációra képes dioxinok egyértelműen kimutathatóak voltak a mocsári erdők lakóinak fő táplálékát jelentő halakban és az anyatejben.¹⁴

A katonai technikák károsítják a mezőgazdasági és vadon élő területeket, és képesek megzavarni a természetes élőhelyeket. A második világháború mezőgazdasági, erdei és egyéb ökoszisztémák pusztulását okozta, teljes városok tűntek el a Föld színéről. A háborús felek nagy robbanóerejű és gyújtóbombákat használtak a sűrűn lakott városi és ipari területek bombázására. Mint ismeretes, két várost – Hirosimát és Nagaszakit – nukleáris támadás is ért. A háború földrajzi kiterjedése miatt számos trópusi csendes-óceáni sziget ökoszisztémája sérült. Németország továbbá 200 ezer hektár (az ország teljes területének mintegy 17 százaléka) holland mezőgazdasági területet pusztított el sós vízzel való elárasztással.¹⁵

¹³ PHUONG THUY, Dam Thi – VAN BAC, Nguyen: Impact of American Large Scale Destruction of Forests on Natural Environment and Ethnic Minorities in South Vietnam during the Vietnam War (1954–1975). In: Briesen, Detlef (szerk.): *Armed Conflict and Environment From World War II to Contemporary Asymmetric Warfare*. Nomos Verlagsgesellschaft, Baden-Baden, 2018, 91–92.

¹⁴ DARVAS Béla: A piszkos tizenkettő és felebarátai 2. A vietnámi veterán és garéi árnyéka. *Élet és Tudomány*, 1999, 1451–1453.

¹⁵ Stockholm International Peace Research Institute: *Warfare in a Fragile World Military Impact on the Human Environment*. Taylor & Frands Ltd., London, 1980, 17.

Az elmúlt évtizedek fegyveres konfliktusaiból mindenképpen kiemelendő az Öböl-háború. 1990. augusztus 2-án Irak lerohanta Kuvaitot, súlyos környezeti pusztítással járó fegyveres összeütközéshez vezetve, amelynek valódi hatásai máig ismeretlenek. A tavakban és folyókban lévő olaj teljes mennyiségét 10 és 20 millió tonna közé becsülték, és a tengeri környezet is súlyos károkat szenvedett. A kiömlött olaj mennyisége a számítások szerint 1 és 1,7 millió tonna között volt.¹⁶ Becslések szerint az 1991-es öbölháború olajégetései abban az évben a fosszilis tüzelőanyagok globális CO₂-kibocsátásának több mint 2%-át tették ki, ami távoli és hosszú távú következményekkel járt. Az adat magában foglalja a tüzekből származó szennyezést, amely a jégén lerakódott korom miatt hozzájárult a tibeti gleccserek oladásának felgyorsulásához.¹⁷

Az ökoszisztémák pusztítása kapcsán átfogó kutatás jelent meg 2024-ben, amely 1914 és 2023 között 193 esettanulmányt dolgozott fel, elsősorban az afrikai és ázsiai kontinens országaiból. Az eredmények alapján megállapítható, hogy a szerzők által vizsgált források 73%-a tárt fel ártalmas környezeti hatásokat a fegyveres konfliktusokat követően. Különösen erdőpusztulást (34%), talajeróziót (23%), valamint a biodiverzitás és a vadvilág kihalását azonosították a fizikai és kémiai hadviselési módszereknek köszönhetően.¹⁸

1.1. Morális és vallási megfontolások

A megfontolások között szeretnék kitérni néhány olyan fontos vallási,¹⁹ egyházi és morális narratívára, amely a környezet védelmét a háborús konfliktusok tekintetében vizsgálja. Itt általában a környezetvédelemre mint az emberiséget terhelő közös felelősségre utalok. Vajon kinek a kötelessége a környezet védelme? Bár a kérdés első pillantásra egyszerűnek tűnik, a válasz korántsem egyértelmű. Sokan azért utasítják el a környezetről való gondoskodást, mert meggyőződésük, hogy az egyéni fellépés kevés a globális problémák megoldásához, és valójában csak álla-

¹⁶ LINDÉN, Olof–JERNELÖV, Arne–EGERUP, Johanna: *The Environmental Impacts of the Gulf War 1991*. International Institute for Applied Systems Analysis, Interim Report IR-04-019. 2004. 6. <https://pure.iiasa.ac.at/id/eprint/7427/1/IR-04-019.pdf>.

¹⁷ HOBBS, Peter V.–RADKE, Lawrence F.: Airborne Studies of the Smoke from the Kuwait Oil Fires. *Science*, 1992/5059, 987–991. (DOI: 10.1126/science.256.5059.987)

¹⁸ MEAZA, Hailemariam et.al.: Managing the Environmental Impacts of War: What Can Be Learned from Conflict-vulnerable Communities? *Science and the Total Environment*, 2024/924, 171974. (DOI: 10.1016/j.scitotenv.2024.171974)

¹⁹ Jelen tanulmány keretében néhány válogatott vallási értéket mutatok be a teljesség igénye nélkül, különös figyelmet szentelve a teremtésvédelem kérdésének. További meghatározás tárgya lehetne, hogy mely vallások számítanak világvallásnak. Iránymutatónak számíthat VON GLASENAPP, Helmuth: *Az öt világvallás* c. munkája (Akkord Kiadó, Budapest, 2012), amelyben a bráhmaizmus, a buddhizmus, a kínai univerzizmus, a kereszténység és az iszlám jellegzetes vonásait ismerteti. Ezen túlmenően a zsidó vallás és hagyományok már évezredek óta hangsúlyozzák a természet védelmének szükségességét, hiszen – nagyon hasonlatosan a teremtésvédelem gondolatához – abból az alapvető gondolatból indulnak ki, hogy a Föld nem az ember kizárólagos tulajdona, hanem azért kapta, hogy „azt művelje és őrizze”. Ez a meggyőződés a Bibliából (1Móz. 2:15) ered: „Az Úristen vette az embert és Éden kertjébe helyezte, hogy művelje és őrizze.”

mi szinten történhet megfelelő intézkedés. Így magyarázattal szolgálnak arra, hogy saját életkörülményeik között miért nem érvényesítik a környezetvédelmi megfontolásokat.

A „konzervatívok” érve az, hogy a környezetvédelmi szabályozás, sőt minden szabályozás gátolja a gazdasági fejlődést. Steven Cohen azonban úgy érvel, hogy a környezetvédelmi szabályozás inkább ösztönzi a technológiai innovációt. A tisztább környezetre irányuló szabályozási törekvések valóban ösztönözték a mindennapi életünkben használt járművek és eszközök „zöldítését”. Elegendő csak a napelemekre, elektromos vagy alacsony károsanyag-kibocsátású járművekre és ökoélelmiszerekre gondolni.²⁰ Cohennek a környezetvédelemmel mint morális kérdéssel foglalkozó írása ezen kijelentésével teljesen egyetértek.

Más szerzők tagadják az emberek és az emberiség közös, visszamenőleges felelősségét napjaink környezeti problémáiért. *Fahlquist* álláspontjában felelősnek kell tekinteni azokat az egyéneket, akik észszerű alternatívákkal, kapacitással és erőforrásokkal rendelkeznek ahhoz, hogy tegyenek valamit a környezetért. Ugyanakkor, el kell különíteni az egyéni és intézményi szereplőket. Utóbbiak hatalommal és erőforrásokkal rendelkeznek ahhoz, hogy befolyásolják az alternatív képességekkel és erőforrásokkal rendelkező egyének (magánfelek) számát. Emiatt a felelősség nagy részét – érvel a szerző – a kormányokra és a vállalatokra kell ruházni. Véleménye szerint, az ilyen intézményi szereplők felelősek (előremutató értelemben), mivel hatalmuk és erőforrásaik vannak arra, hogy többet tegyenek a környezeti problémák megoldása érdekében, és képesek arra, hogy megkönnyítsék és kevésbé költségessé tegyék az egyének számára a környezetbarát cselekvést.²¹ Ebben a tekintetben én vitatkoznék a szerzővel, mivel álláspontom szerint, pontosan ez a látásmód szolgál indokul számos környezetvédelmi intézkedés elmulasztásának, hiszen azt sugallja, hogy mindig csak a „legjobb elérhető” technológiát, lehetőséget választjuk intézményi és individuális szinten. Az igazi fordulópontot az jelenti, ha képesek vagyunk túllépni a lehetőségeink határán, és tudatosan törekszünk arra, hogy a környezeti szempontokat helyezzük előtérbe.

A környezet védelme és kímélete számos vallási felfogásban is megjelenik. A katolikus egyház esetében egyre erőteljesebben van jelen a teremtsésvédelem gondolata. II. János Pál pápa, a béke világnapján, 1990. január 1-jén elhangzott beszédében utalt egy újonnan ébredő ökológiai tudatosságra: „*a környezet széles körű pusztulásával szembesülve az emberek mindenütt kezdik megérteni, hogy nem használhatjuk tovább a Föld javait úgy, ahogyan eddig tettük*”.²² Továbbá a háborút fenyegető tényezőként nevezte meg, utalva annak előre nem látható és súlyos környezeti következményeire. Álláspontja szerint a laboratóriumi kutatások a vegyi, bakteriológiai és biológiai hadviselést tiltó nemzetközi egyezmények ellenére folytatják a természet egyensúlyának megváltoztatására alkalmas új támadó fegyverek kifejlesztését.

²⁰ COHEN, Steven: The Ethical Imperative of Environmental Protection. Columbia SPS, 2024. július 8. <https://sps.columbia.edu/news/ethical-imperative-environmental-protection> (2024. 12. 10.).

²¹ FAHLQUIST, Jessica Nihle'n: Moral Responsibility for Environmental Problems—Individual or Institutional? *Journal of Agricultural and Environmental Ethics*, 2009/2, 110–111.

²² Message of His Holiness Pope John Paul II. For the Celebration of the World Day of Peace 1 January 1990. 2. <https://digitalrepository.unm.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=2102&context=nrg> (2024. 12. 10.).

És meggyőződése, hogy a háború bármely formája globális szinten felbecsülhetetlen ökológiai károkat okozhat.²³ A Ferenc pápa nevéhez kapcsolódó enciklika, a 2015 májusában kiadott, „*LAUDATO SI' a közös otthon gondozásáról*” kifejezetten utal a háború által okozott pusztításra: „*a háború mindig súlyos károkat okoz a környezetnek és a népek kulturális gazdagságának, és ezek a kockázatok még nagyobbak, ha a nukleáris fegyvereket és a biológiai fegyvereket is figyelembe vesszük*”.²⁴ A Szentszék támogatja a békét, amely kiterjed az alapvető emberi jogok védelmére vonatkozó nemzetközi normák tiszteletben tartására is. *Michael Wallace Banach* címzetes érsek, apostoli nuncius egy 2022-ben a Pázmány Péter Katolikus Egyetem által szervezett konferencián emlékeztetett arra, hogy a környezeti károkkal való foglalkozás a szentszéki diplomáciai tevékenység egyik fontos területe.²⁵

A Korán alapvetően nem fogad el semmilyen törvénytelen háborút egy állam vagy közösség ellen. Ez az iszlám szemlélet a környezetvédelem szempontjából is megragadható. Az iszlám jogászok véleményét elemezve látható, hogy a környezeti értékek, mint például a házak, fák és zöld területek szükségtelen pusztítása alapelveként tilos és a környezeti tényezők károsítására csak akkor megengedhető, ha katonai szükségszerűség áll fenn. Így a környezet háború alatti károsítása csak „pajzsteremtés” céljából érvényes. Ennek a követelménynek a jogossága szintén a szükségtelen rombolás tilalmára épül.²⁶

A hinduizmus számos utalást tartalmaz a Védákban és más szent szövegekben a természetben rejlő isteni imádatára. Hinduk milliói recitálják naponta a szanszkrit mantrákat, hogy tiszteljék a folyókat, hegyeket, fákat, állatokat és a földet. A hinduk meggyőződése szerint a környezetvédelmi tetteink hatással vannak a karmára. Az erkölcsös viselkedés jó karmát hoz létre, és a környezettel szembeni viselkedésünknek karmikus következményei vannak. Mivel szabad választásunk van, még ha a múltban ártottunk is a környezetnek, a jövőben dönthetünk úgy, hogy megvédjük a környezetet, és a környezetromboló karmikus mintákat jó karmikus mintákkal helyettesítjük.²⁷ A fegyveres konfliktusok törvényei az ókori Indiában az emberiség elvén alapultak. Az ősi hindu szövegek világosan felismerték a különbséget a támadható és nem támadható katonai célpontok és személyek között.²⁸

²³ Message of His Holiness Pope John Paul II, i. m., 6.

²⁴ Encyclical letter, *LAUDATO SI'* of the Holy Father Francis on Care for our Common Home 57. pont, https://www.vatican.va/content/francesco/en/encyclicals/documents/papa-francesco_20150524_enciclica-laudato-si.html (2024. 12. 10.).

²⁵ TAHYNE KOVÁCS Ágnes: A teremtés védelmének sajátos perspektívája: a katonai erő és a környezeti károk alkalmazása. *Iustum Aequum Salutare*, 2023/2, 200–201.

²⁶ A témáról részletesen értekezik: NARGÜL, Veyzel: Protection of the Environment in Time of War in Islamic Law. *International Journal of Social Sciences*, 2024/33, 511–531. (DOI: 10.52096/usbd.8.33.32)

²⁷ JAIN, Pankaj: *10 Hindu Environmental Teachings*. 2011. június 10. https://www.huffpost.com/entry/10-hindu-environmental-te_b_846245?ir=Green (2024. 12. 10.).

²⁸ SINHA, Manoj Kumar: Hinduism and International Humanitarian Law. *International Review of the Red Cross*, 2005/858, 285.

1.2. A környezet védelme fegyveres konfliktusok idején, különös tekintettel a nemzetközi jogi vonatkozásokra

Eltávolodva a morális és vallási értékektől, a következőkben a téma szigorúan vett nemzetközi jogi vonatkozásait veszem górcső alá.

A környezet védelmére és kíméletére vonatkozó szabályrendszer mind a béke-időkre, mind a fegyveres konfliktusok időszakára kiterjed. Úgy is fogalmazhatnánk, hogy a környezet védelmére vonatkozó szabályozás mennyiségi szempontból nem kifogásolható a nemzetközi jogot vizsgálva, ugyanakkor két további kérdés is felmerül. Az első, hogy az *elfogadott nemzetközi jogi egyezmények és általánosan elfogadott szabályok mennyiben tudtak felkészülni a 21. század által támasztott technológiai kihívásokra*. A második, hogy azok *hatékony érvényesüléséről beszélhetünk-e*. Utóbbi felvetés további két aspektusból vizsgálható, így a ratifikáló államok száma felől (vagyis mennyire univerzális az adott nemzetközi egyezmény támogatottsága), illetve, hogy a ratifikáló államok *betartják-e* a nemzetközi szerződésből fakadó kötelezettségeiket (amely a nemzetközi egyezmény valódi, hatékony érvényesülését jelenti). Szalai Anikó megjegyzi, hogy számos nemzetközi egyezménynek voltak a környezet védelmére vonatkozó általános klauzulái, ideértve a genfi egyezményeket. Ugyanakkor, *„a környezet védelmét annyiban kell szem előtt tartani, amennyiben az összeegyeztethető a hadijoggal”*.²⁹

A nemzetközi jogi szabályozás vezérlőelveinek tekinthetőek a humanitárius jog alapelvei, így a katonai szükségesség, az emberiség, az arányosság és a megkülönböztetés.³⁰ Továbbá alaptétel, hogy a vonatkozó nemzetközi jogi szabályozásban megjelenik a környezet kíméletének gondolata, és az államoknak fontolóra kell venniük környezetvédelmi szempontokat is, amikor a legitim katonai célpontok kiválasztása során a szükségesség és arányosság szempontjait mérlegelik. Ezek a megfontolások a Nemzetközi Bíróság joggyakorlatában is megjelentek. A Nemzetközi Bíróság az atomfegyverek használata vagy az azzal való fenyegetés jogszerűségéről 1996-ban kiadott tanácsadó véleményében megállapította, hogy *„a környezetet mindennapos veszély fenyegeti, és hogy a nukleáris fegyverek használata katasztrófát jelenthet a környezet számára. A Bíróság azt is elismeri, hogy a környezet nem egy absztrakció, hanem az emberi lények életterét, életminőségét és egészségét jelenti, beleértve a meg nem született generációkat is. Az államok azon általános kötelezettsége, hogy a joghatóságuk és ellenőrzésük alá tartozó tevékenységek tiszteletben tartsák más államok vagy a nemzeti ellenőrzésen kívül eső területek környezetét, ma már a környezetre vonatkozó nemzetközi jog részét képezi.”*³¹ Továbbá el kell különíteni azokat a szabályozásokat, amelyeknek kifejezetten célja a környezet védelme, azoktól, ahol az csupán „járulékosan” jelenik meg. Ahogyan arra Béres Nóra is utal vonatkozó tanulmányában, a témakörben fellelhető szerződéses joganyag „tárgyi

²⁹ SZALAI Anikó: *A fegyveres összeütközések hatása a nemzetközi szerződésekre*. PhD-értekezés, Szeged, 2012. 105. https://doktori.bibl.u-szeged.hu/id/eprint/1376/1/Szalai_Aniko_PhD_disszertacio.pdf.

³⁰ KENDE Tamás–NAGY Boldizsár–SONNEVEND Pál–VALKI László (szerk.): *Nemzetközi jog*. 2. kiad., Wolters Kluwer, Budapest, 2018, 840–842.

³¹ *Legality of the Threat or Use of Nuclear Weapons, Advisory Opinion*, 1. C.J. Reports 1996, p. 226, para 29.

hatálya szűkös és fogalmi ellentmondásokkal” tarkított, amely a szokásjogi kodifikáció „katalizátoraként” is szolgált.³² Az ENSZ nemzetközi jog kodifikációjáért felelős testülete, a Nemzetközi Jogi Bizottság³³ több éven keresztül intenzíven foglalkozott a kérdéskörrel, és 2022-ben elfogadták a „A nemzetközi környezetvédelem alapelvei fegyveres konfliktusok idején” elnevezésű kodifikációs tervezetet a vonatkozó kommentárokkal együtt.³⁴ A tervezet jelentősége, hogy mind a nemzetközi, mind a nem nemzetközi fegyveres konfliktusokra is alkalmazandó alapelveket állapított meg, ideértve a megszállás időszakát is.³⁵

A környezet védelmét háborús konfliktusban szavatoló nemzetközi megállapodások nemcsak a nemzetközi közjog (*International Law*) területén találhatók, hanem a környezetjog (*Environmental Law*) terén is. A „hard law”, vagyis kötelező erővel bíró eszközöket el kell különíteni a puha jogi (*soft law*) forrásoktól, ideértve a különböző iránymutatásokat (*guidelines*), illetve további átfedés van a nemzetközi szerződéses jogi és szokásjogi rendelkezések között. A Vöröskereszt által szokásjoginak minősített szabályok által támasztott dilemmákról értekezik Csapó Zsuzsanna. Az ICRC 161 szabályt azonosított a humanitárius nemzetközi szokásjog elemeként, amelyekből három rendelkezett a természeti környezet oltalmáról. A 43. számú szabály alapján, a hadviselésre vonatkozó általános, humanitárius jogi alapelvek alkalmazandók a természeti környezet vonatkozásában is. A 44. számú elv alapján kellő figyelmet kell a természeti környezetre fordítani a katonai műveletek során, ideértve az elővigyázatos megközelítés alkalmazását. Végül a 45. számú elv szerint tilos „olyan hadviselési mód vagy eszköz alkalmazása, amely célzatosan vagy valószínűen a természeti környezetben széles körű, hosszú távú és súlyos kárt okoz”.³⁶

A kötelező erővel nem bíró források kiterjednek a háborús és békeidőkre is, elsősorban katonáknak szóló kézikönyvek formájában. A következő táblázat átfogó módon jeleníti meg a különböző nemzetközi egyezményeket, amelyek elsődlegesen vagy járulékosan a természeti környezet fegyveres összeütközés idején való oltalmát szolgálják.³⁷

³² BÉRES (2020): i. m., 38.

³³ International Law Commission.

³⁴ *Draft principles on protection of the environment in relation to armed conflicts (PERAC)*. Yearbook of the International Law Commission, 2022, Volume II. Part Two. A Nemzetközi Jogi Bizottság által, egy évtizednyi munka eredményeképpen elfogadott 27 alapelv valóban előrelépésnek tekinthető abban az értelemben, hogy a környezet védelmének kiemelt jelentőségére irányítja a nemzetközi közösség figyelmét. A tervezetet ugyanakkor többen kritizálták is, hiszen a Bizottság annak elkészítése során gyakran került terminológiai választás elé (ennek részletes elemzése kívül esik jelen tanulmány keretein). A témáról bővebben ír: PANTAZOPOULOS, Stavros: The ILC Draft Principles on Protection of the Environment in Armed Conflict. 4 August 2022, <https://lieber.westpoint.edu/ilc-protection-environment-armed-conflict/>. (2024. 12. 10.)

³⁵ International Law Commission, Draft principles, 2022. Preamble: „Conscious of the need to enhance the protection of the environment in relation to both international and non-international armed conflicts, including in situations of occupation.”

³⁶ CSAPÓ: i. m., 7–18.

³⁷ A források tárgyi hatályának részletes ismertetésétől (jelen keretek között) eltekintek.

1. táblázat.³⁸

A környezet védelmét fegyveres összeütközések idején szavatoló nemzetközi jogi instrumentumok vonatkozó rendelkezései, összefoglaló formában

Nemzetközi jog forrása, instrumentuma	A multilaterális nemzetközi egyezmény elfogadottsága (univerzális értékű vagy a ratifikációk száma)	Vonatkozó szabályozás
A háború áldozatainak védelméről szóló 1949. évi Genfi Egyezmények 1977. évi I. Kiegészítő Jegyzőkönyve ³⁹	174 állam ratifikálta, bizonyos rendelkezések szokásjogi természetűek	35. (3. <i>Tilos olyan hadviselési módokat, vagy eszközöket alkalmazni, amelyek célzatosan vagy valószínűen nagyarányú, hosszan tartó és súlyos károkat okozhatnak a természeti környezetben</i>), 54. (polgári lakosság létfenntartásához nélkülözhetetlen javak védelme), 55. természeti környezet védelme ([...] <i>célzatosan vagy valószínűen nagyarányú, hosszan tartó és súlyos károkat okozhatnak a természeti környezetben</i>) és 56. ([...] <i>gátak, [...] cikkek</i>).
A környezetmódosító eljárások katonai vagy bármely más ellenséges szándékú alkalmazásának tiltásáról szóló 1976. évi New York-i Egyezmény (ENMOD) ⁴⁰	48 állam írta alá, közülük 16 nem ratifikálta – 2024 decemberében 78 részes állam van	1 cikk 1. <i>Az ebben az Egyezményben részes minden Állam kötelezettséget vállal arra, hogy tartózkodni fog az olyan környezetmódosító eljárások katonai vagy bármely más ellenséges szándékú alkalmazásától, amelyeknek mint pusztító, kárt vagy sérelmet okozó eszközöknek bármely más részes Államra széles körű, hosszan tartó súlyos hatásuk van.</i>

³⁸ Szerző saját gyűjtése, szerkesztése, szakirodalom alapján.

³⁹ Magyarországon kihirdette: 1989. évi 20. tvr.

⁴⁰ Magyarországon kihirdette: 1978. évi 29. tvr. Az Egyezmény rövidítése és ismert elnevezése annak angol nyelvű elnevezéséből származik: Convention on the prohibition of military or any other hostile use of environmental modification techniques.

Nemzetközi jog forrása, instrumentuma	A multilaterális nemzetközi egyezmény elfogadottsága (univerzális értékű vagy a ratifikációk száma)	Vonatkozó szabályozás
Mértéktelen sérülést okozónak vagy megkülönböztetés nélkül hatónak tekinthető egyes hagyományos fegyverek alkal- mazásának betiltásáról, illetőleg korlátozásáról szóló 1980. évi Genfi Egyezmény és annak kiegészítő jegyző- könyvei (CCW) ⁴¹	126 állam ratifikálta vagy csatlakozott hozzá. Az I. jegyző- könyvnek 119, a II. módosított jegyzőkönyvnek 106, a III. jegyző- könyvnek 115, a IV. jegyzőkönyv- nek 109, az V. jegyzőkönyv- nek pedig 97 ré- szes állama van	III. Kiegészítő Jegyzőkönyv, 2. cikk 4. <i>Tilos gyújtófegyverekkel meg- támadni az erdőket vagy másfajta növényi takarókat, kivéve amikor a természeti környezet ilyen alkotóelemeit kombattánsok vagy más katonai célpontok fedésére, rejtésére vagy álcázására használ- ják, vagy ha ezek az alkotóelemek maguk is katonai célpontok.</i>
A vegyi fegyverek kiterjesztésé- nek, gyártásának, felhalmozásá- nak és használatának tilalmáról, valamint megsemmisítéséről szó- ló 1993. évi párizsi egyezmény ⁴²	193 részes fél állam, ebből 128 rendelkezik az egyezmény által támasztott, minden követel- ményre kiterjedő stratégiával ⁴³	Preambulum: [...] <i>elhatározván, hogy az egész emberiség érdeké- ben, teljes egészében kizárják a vegyifegyverek használatának lehetőségét, végrehajtva a jelen Egyezmény rendelkezéseit, ily mó- don kiegészítve az 1925. évi Genfi Jegyzőkönyvben meghatározott kötelezettségeket, elismervén a megfelelő Egyezményekben és a nemzetközi jog idevágó elveiben foglalt, a herbicidek használatának mint hadviselési módszernek a tilalmát.</i>

⁴¹ Magyarországon kihirdette: 1984. évi 2. tvr. Az CCW (Convention on Certain Conventional Weapons) egyez-
ményhez összesen öt kiegészítő jegyzőkönyvet fogadtak el (I–V.)

⁴² Magyarországon kihirdette: 1997. évi CIV. törvény.

⁴³ OPCW by numbers: <https://www.opcw.org/media-centre/opcw-numbers> (2024. 12. 10.).

Nemzetközi jog forrása, instrumentuma	A multilaterális nemzetközi egyezmény elfogadottsága (univerzális értékű vagy a ratifikációk száma)	Vonatkozó szabályozás
Gyalogsági aknák alkalmazásának, felhalmozásának, gyártásának és átadásának betiltásáról, illetőleg megsemmisítéséről szóló Egyezmény ⁴⁴	164 részes fél állam	5. cikk 4. Minden kérelemnek tartalmaznia kell: [...] a meghosszabbítás humanitárius, szociális, gazdasági és környezeti következményeit 7. cikk [...] f) a gyalogsági aknák 4. és 5. Cikkben foglaltakkal összhangban történő megsemmisítésére irányuló programok állásáról, beleértve a megsemmisítésben alkalmazásra kerülő módszerekre vonatkozó részleteket, valamennyi megsemmisítési helyszín elhelyezkedéséről és a betartandó alkalmazható biztonsági és környezeti előírásokról.
Nemzetközi Büntetőbíróság alapító okirata, a Római Statútum	124 állam részese: 33 afrikai, 19 ázsiai-csendes-óceáni állam, 19 kelet-európai, 28 latin-amerikai és karibi, 25 nyugat-európai és egyéb állam	8(2)(b)(iv) cikke szerint háborús bűntett: Támadás szándékos indítása, azt tudva, hogy az adott támadás a polgári lakosság körében emberi életet követelhet, polgári személyek sérülését, polgári létesítményekben olyan kárt, vagy a természeti környezetben olyan nagy kiterjedésű, hosszantartó és súlyos károsodást okozhat, amely összességében nyilvánvalóan túlzott mértékű a várható tényleges és közvetlen katonai előnyökhöz képest.

A „soft law” források közül kiemelendők a környezeti világkonferenciákon elfogadott záró dokumentumok, amelyekben megfogalmazott alapelvek közül több később jogi relevanciát is nyert. 1972-ben a stockholmi nyilatkozat – bár kifejezetten nem utalt a környezet védelmére fegyveres konfliktusok idején – 21. számú elve kimondta: „az Egyesült Nemzetek Alapokmányával és a nemzetközi jog elveivel összhangban az államoknak szuverén joguk van saját erőforrásaik kiaknázására saját környezetvédelmi politikájuknak megfelelően, és felelősséggel tartoznak annak biztosításáért, hogy a joghatóságuk vagy ellenőrzésük alá tartozó tevékenységek ne okozzanak kárt más államok vagy a nemzeti joghatóságukon kívül eső területek

⁴⁴ Magyarországon kihirdette az 1998. évi X. törvény.

környezetében”⁴⁵ Az 1992-es Riói Konferencián elfogadott deklaráció több elve is említésre érdemes. A 23. számú elv megállapítja, hogy „az elnyomás, uralom és megszállás alatt élő emberek környezetét és természeti erőforrásait meg kell védeni”. A következő, 24. számú elv pedig kifejezetten kimondja, hogy fegyveres összeütközések idején az államoknak tiszteletben kell tartaniuk a környezet védelmére vonatkozó nemzetközi jogot.⁴⁶

Az ENSZ Közgyűlés határozatai közül is több foglalkozik a vizsgált kérdéskörrel. A biodiverzitás védelme kapcsán is ismertté vált, 1982-ben elfogadott „Természet Világchartájának” 20. pontja szerint „elkerülendőek azok a katonai cselekmények, amelyek károsítják a természetet”.⁴⁷ 1993-ban pedig külön határozatot fogadtak el a környezet fegyveres konfliktusok idején való védelméről.⁴⁸ Természetesen a közgyűlési határozatok – főszabály szerint és néhány kivételtől eltekintve – nem bírnak kötelező erővel.

Külön említést érdemel, hogy a tengeri hadviselés által okozott környezeti károk a nemzetközi jog hatókörén kívül maradtak. Az ENSZ átfogó egyezménye, az 1982-ben aláírt és 1994-ben hatályba lépett *Montago Bay Tengerjogi Egyezmény (United Nations Convention on the Law of the Sea)* figyelmen kívül hagyta a kérdést.⁴⁹ Bizonyos értelmezések alapján az Egyezmény minden időben alkalmazandó, így rendelkezései iránymutatóak a fegyveres konfliktusok esetére is.⁵⁰ A tengerben lévő háborús maradványok kockázatot jelentenek az óceánok egészségére, valamint az emberi és tengeri élővilágra nézve. A Nemzetközi Jogi Bizottság által elfogadott 2022-es alapelvek számos kritikus jogi és környezetvédelmi kihívással kívánnak foglalkozni, amelyeket a tengeren lévő háborús maradványok a meglévő koncepciók számára jelentenek. A külnélőadók holisztikus megközelítést alkalmaztak az elvek kidolgozásakor, egyes álláspontok szerint a probléma kezelésében továbbra is jelentős tudásbeli, pénzügyi és technikai hiányosságok állnak fenn. Ugyanakkor a jog e területén bekövetkezett fejlemények fontos előrelépést jelentenek az egészséges tengeri környezet biztosítása felé, és bizonyos, addig figyelmen kívül hagyott kérdéseket előtérbe helyeztek.⁵¹

Érdemes megemlékezni arról, hogy a tengeri hadviselés jogát egyébként is szórányosan fejlesztették ki, elsősorban a nemzetközi szokásjogra támaszkodva. A leg-

⁴⁵ Declaration on the United Nations Conference on the Human Environment, 1972, Stockholm. Principle 21. In: *Report of the United Nations Conference on Human Environment*, UN, New York, 1973. <https://documents.un.org/doc/undoc/gen/nl7/300/05/pdf/nl730005.pdf> (2024. 12. 10.).

⁴⁶ Rio Declaration on Environment and Development, Principles 23. és 24. In: *Report of the United Nations Conference on Environment and Development Annex I.*, UN, GA, 1992. A/CONF.151/26 (Vol. I) https://www.un.org/en/development/desa/population/migration/generalassembly/docs/globalcompact/A_CONF.151_26_Vol.I_Declaration.pdf (2024. 12. 10.).

⁴⁷ General Assembly, A/Res/37/7. World Charter for Nature: „Military Activities Damaging to Nature Shall Be Avoided.” <https://documents.un.org/doc/resolution/gen/nr0/424/85/pdf/nr042485.pdf> (2024. 12. 10.).

⁴⁸ General Assembly, A/Res/47/37. Protection of the Environment at Times of Armed Conflict.

⁴⁹ United Nations Convention on the Law of the Sea (Montego Bay, 10 December 1982, in force 16 November 1994) 1833 UNTS 396. Magyarország részes fél, de az Egyezményt nem hirdette ki.

⁵⁰ FINK, Martin: The Ever-Existing “Crisis” of the Law of Naval Warfare. *International Review of the Red Cross*, 2022/920–921, 1976. (DOI: 10.1017/S181638312200073X).

⁵¹ GRAHAM, Kimberly J.: Turning the Tide on Remnants of War at Sea? Toward the Principles for Protection of the Environment in Relation to Armed Conflicts. *The International Journal of Marine and Coastal Law*, 2024/4, 787.

hitelesebb, bár nem kodifikált, a tengeri fegyveres konfliktusokra alkalmazandó nemzetközi jogra vonatkozó iránymutatás, a *San Remo Kézikönyv* alacsony szintű, úgynevezett „*kellő figyelmet*” író elő „*a tengeri környezet védelmére és megőrzésére*”, és nem értekezik a tengeri háború következményeiről.⁵² A már említett nemzetközi humanitárius jog által meghatározott küszöbérték csak a „*széles körű, hosszú távú és súlyos károkozással*” szemben védi a környezetet, ideértve a tengeri környezetet is.

2. Az ökocídium mint eszköz a környezet megóvásáért

2.1. Az ökocídium története

Az ökocídiumról mint ötödik nemzetközi bűncselekménnyről folyó vitában az ukrán–orosz háború katalizátorként működött, és általa az ökocídium többször az újságok címlapjaira került. 2023-ban az Egyesülve az Igazságért⁵³ konferencián egy külön panel vitatta meg az ökocídiumra vonatkozó jogszabályokat.⁵⁴ Az európai szférában az Európai Parlament javasolta, hogy az ökocídiumot vegyék fel a felülvizsgált környezetvédelmi bűncselekményekről szóló irányelvbe, amely jogilag is rögzíthetné az ökocídiumot, a nemzeti jogba való átültetés igényével. Végül a tagállamok megállapodtak az ökocídiumhoz hasonló, úgynevezett minősített bűncselekmények szigorúbb szankcióiról.⁵⁵ Ahogyan erről már korábban is esett említés, 2022-ben, egy évtizedes tárgyalás után a Nemzetközi Jogi Bizottság elfogadta a környezet fegyveres konfliktusok alatti és utáni védelmére vonatkozó jogi keretet, amelynek elveit államon belüli és államközi konfliktusok esetén is alkalmazni fogják.⁵⁶

Az ökocídium régi-új koncepciója a már említett vietnámi háború időszakára vezet vissza, a fogalom első használata 1970-re tehető. Az ökocídium fogalma a legegyszerűbben otthonunk elpusztításaként fordítható.⁵⁷ A szóalkotás és annak első használata Arthur W. Galston botanikus professzorhoz köthető, aki 1970-ben a „*Conference on War and National Responsibility*” elnevezésű konferencián szólalt fel az Egyesült Államok vietnámi tevékenysége nyomán. Alig két esztendővel később, az egykori svéd miniszterelnök, Olof Palme az „*outrage*” kifejezést alkalmazta a vietnámi háborús erőfeszítések kapcsán, és konkrétan használta az ökocídium kifejezést 1972-ben, az ENSZ Emberi Környezetről szóló Stockholmi Konferenciáján. Bár több mint ötven év távlatából utópisztikusnak hat az első környezeti világgkonferencia, az valójában az

⁵² International Institute of Humanitarian Law: *San Remo Manual on International Law Applicable to Armed Conflicts at Sea*, 12 June 1994. 35. cikk: „*Due regard shall also be given to the protection and preservation of the marine environment.*” <https://ihl-databases.icrc.org/assets/treaties/560-IHL-89-EN.pdf> (2024. 12. 10.).

⁵³ United for Justice Conference. <https://united4justice.world> (2024. 12. 29.).

⁵⁴ Stop Ecocide Foundation: Ukraine Justice Conference Addresses Ecocide Law. 2023. <https://www.stopecocide.earth/breaking-news-2023/ukraine-justice-conference-addresses-ecocide-law> (2024. 12. 9.).

⁵⁵ Press releases, 16 November 2023, *Environmental Crimes: Deal on New Offences and Reinforced Sanctions*. <https://www.europarl.europa.eu/news/en/press-room/20230929IPR06108/environmental-crimes-deal-on-new-offences-and-reinforced-sanctions> (2024. 12. 09.).

⁵⁶ Protection of the Environment in Relation to Armed Conflicts (PERAC). https://legal.un.org/ilc/sessions/73/pdfs/english/poe_iucn.pdf (2024. 12. 09.).

⁵⁷ Ecocide: killing our home.

államok közötti nézeteltérésektől, illetve a környezetvédelem és fejlődés közti dilemmától volt terhes. Utóbbi főként az ENSZ-hez újonnan csatlakozó fejlődő államokat érintette.⁵⁸ A konferencia nyomán alakult meg a „*Crimes Against the Environment*” munkacsoport, a Falk-féle Ökocídium Egyezmény-tervezet pedig – a szakirodalomban – 1973-ban jelent meg. A tervezetet sohasem nyitották meg aláírásra, de ma is fontos kiindulópontként szolgál az ökocídium fogalmának megállapításához.⁵⁹ Az ökocídium a „*Code of Crimes against the Peace and Security of Mankind*”, vagyis az emberiség békéje és biztonsága elleni bűncselekmények egyezménytervezet tárgyalása során 1984 és 1996 között szerepelt a Nemzetközi Jogi Bizottság tárgyalóasztalán is, de onnan – vitatható körülmények között – eltűnt. Így a fogalom egyfajta „maradékelve” talált utat a Nemzetközi Büntetőbíróság alapító okiratába, vagyis a Római Statútumba. A Statútum 8. cikkelye a háborús bűntettek egyik fordulataként szabályozza a környezetpusztító magatartásokért való felelősség kérdését: „2. b) iv. – [...] *természeti környezetben olyan nagy kiterjedésű, hosszantartó és súlyos károsodást [...]*”.⁶⁰ Az 1980-as évek közepén az ökocídium reflektorfénybe került egy, a diszkrimináció megelőzésével és a kisebbségek védelmével foglalkozó albizottság számára készített „*jelentés a népirtás bűntettének megelőzéséről és büntetéséről*” című dokumentumban. 1985-ben az ENSZ különmegbízottja, Benjamin Whitaker az „ökocídium” beillesztését szorgalmazta, és azt a „*környezet káros, gyakran helyrehozhatatlan megváltoztatásaként*” írta le, akár szándékosan, akár bűnös gondatlanságból követik el. Benjamin Whitaker akkor további vitát javasolt a kérdésről.⁶¹ Az ökocídium modern története szorosan összefonódik Pauline Helène „Polly” Higgins skót ügyvéd, nemzetközi jogász, író és környezetvédelmi lobbista nevével. Higgins 2010 áprilisában javaslatot nyújtott be az ENSZ-hez az ökocídium nemzetközi szabályozásának elfogadása érdekében. Konkrétan a Nemzetközi Büntetőbíróság alapító okiratának, a Római Statútumnak a kiegészítését javasolta, az ökocídiummal mint a béke elleni ötödik bűncselekménnyel. A *Stop Ecocide Foundation* – amelynek Higgins társalapítója volt – azóta is szakadatlanul küzd az ökocídium nemzetközi elfogadásáért.⁶²

⁵⁸ Erről a témáról részletesen ír a Stockholm International Peace Research Institute kiváló munkája. LÖVBRAND, Eva–MOBJÖRK, Malin (szerk.): *Anthropocene (In)securities Reflections on Collective Survival 50 Years After the Stockholm Conference*. SIPRI Research Report No. 26. Oxford University Press, Oxford, 2021. https://www.sipri.org/sites/default/files/2021-09/anthropocene_insecurities.pdf (2024. 12. 10.).

⁵⁹ FALK: i. m., 80–96.

⁶⁰ GAUGER, Anja et.al.: *Ecocide is the Missing 5th Crime Against Peace*. Human Rights Consortium, School of Advanced Study, University of London, 2012. 8–11. https://sas-space.sas.ac.uk/4830/1/Ecocide_research_report_19_July_13.pdf (2024. 12. 10.).

⁶¹ UN Economic and Social Council, Sub-Commission on Prevention of Discrimination and Protection of Minorities. Thirty-eighth session. Revised and updated report on the question of the prevention and punishment of the crime of genocide prepared by Mr. B. Whitaker, 1985. E/CN.4/Sub.2/1985/6 para 33.

⁶² Sziebig Orsolya Johanna: *Ecocide, the New, Yet Old International Crime – Shifting Approaches and Possible Outcomes*. 13th International Biennial Conference organised by the Faculty of Law of the West University of Timişoara, Conference Papers, 2021. (Kézirat).

2.2. Az ökocídium jogirodalmi megközelítése

Az ökocídium fogalma sokféleképpen megragadható.⁶³ Bodnár László szegedi jogászprofesszor, egy 1974-ben megjelent tanulmányában, a következőképpen definiálta az ekocídiumot:⁶⁴ *„ekocídium deliktumát követi el az az állam, amely az emberi környezetet szándékosan, olyan mértékben megrongálja vagy pusztítja, hogy az saját államának területén kívül az ökológiai egyensúly megbontására vezethet”*.⁶⁵ Mindenképpen említést érdemel a Polly Higgins által alkotott eredeti definíció is: *„az ökocídium az ökoszisztéma(ák) olyan kiterjedt károsítása, megsemmisítése vagy vesztesége, akár emberi tevékenység vagy más okozó által, amely az adott terület lakói számára annak (azok) békés élvezetét jelentős mértékben korlátozza”*.⁶⁶ A számos egyéb irodalmi definíció közül az ökocídium „hivatalos” fogalmát szükséges – jelen keretek között – megemlíteni, amelyet egy független szakértői testület 2021-ben fogadott el. Ez a Nemzetközi Büntetőbíróság tárgyi joghatóságát meghatározó 5. cikkelyt az ökocídium bűncselekményével bővítené. Továbbá, az ökocídium tényállás integrálása érdekében, a 8. cikkben kapna helyet a következőképpen megfogalmazott ökocídium: *„olyan jogellenes vagy gondatlan cselekmények, amelyet annak tudatában követnek el, hogy e cselekmények nagy valószínűséggel súlyos és széles körű vagy hosszú távú károkat okoz a környezetben”*.⁶⁷

Saad Alfaragi, a fejlődéshez való joggal foglalkozó különmegbízott *„arra figyelmeztetett, hogy az éghajlatváltozás az emberi jogok globális fenyegetésének megsokszorozója”*.⁶⁸ Az ökocídium jogi elismertsége egyre nő, de komoly vita folyik a nemzetközi büntetőjogba való beépíthetőség kérdésében. Alapvetően két különböző megoldás nyert irodalmi és szakmai elismerést az ökocídium kapcsán. Konkrétan, a büntetőjogi és az emberi jogi megközelítések. Felmerül a kérdés, hogy miért lehet előnyös, ha az ökocídiumot az emberi jogi megközelítésen keresztül fogadják el, és nem nemzetközi bűncselekményként. Az emberi jogok, az éghajlatváltozás és a környezetvédelem között szoros kapcsolat áll fenn, és az emberi jogok az éghajlattal kapcsolatos peres eljárásokban rendkívüli jelentőségre tettek szert. Az egész-

⁶³ Jelen tanulmánynak nem célja a saját fogalomalkotás, a jogirodalomban fellelhető alapvető meghatározásokat ismertetem.

⁶⁴ Bodnár Professzor az ekocídium szót használta, napjainkban az „ecocide” kifejezést a legelterjedtebben ökocídiumnak fordítják.

⁶⁵ BODNÁR László: Az „ekocídium” kérdéséről. *Jogtudományi Közlöny*, 1974/5, 239.

⁶⁶ Eredeti idézet: *„Ecocide is the extensive damage to, destruction of or loss of ecosystem(s) of a given territory, whether by human agency or by other causes, to such an extent that peaceful enjoyment by the inhabitants of that territory has been severely diminished.”* Az ökocídium fogalmáról részletesen olvasható: HIGGINS, Polly: *Eradicating Ecocide, Laws and Governance to Stop the Destruction of the Planet*. 2. kiad., Shephard-Walwyn, London, 2016.

⁶⁷ Eredeti idézet: *„Unlawful or wanton acts committed with knowledge that there is a substantial likelihood of severe and either widespread or long-term damage to the environment being caused by those acts”* Independent Expert Panel for the Legal Definition of Ecocide, Commentary and Core Text, June 2021, Stop Ecocide Foundation <https://static1.squarespace.com/static/5ca2608ab914493c64ef1f6d/t/60d1e6e604fae2201d03407f/1624368879048/SE+Foundation+Commentary+and+core+text+rev+6.pdf> (2024. 12. 10.).

⁶⁸ OHCHR: Special Rapporteur on the Right to Development to the Human Rights Council: climate change is a global human rights threat multiplier. 2021. <https://www.ohchr.org/en/press-releases/2021/09/special-rapporteur-right-development-human-rights-council-climate-change> (2024. 12. 10.).

séges környezethez való jog elfogadása és az ökokódiom iránti figyelem erősödése azonos időben történt. A Közgyűlés 2022-ben a tiszta, egészséges és fenntartható környezethez való jogot más jogokkal és a hatályos nemzetközi joggal összefüggőnek nyilvánította. Megerősítette, hogy annak „előmozdítása megköveteli a többoldalú környezetvédelmi megállapodások teljes körű végrehajtását [...] a nemzetközi környezetvédelmi jog elvei alapján”.⁶⁹ Az ökokódiomra vonatkozó javaslat a nemzetközi büntetőjogi vetület erősítését szorgalmazza a súlyos környezetpusztításért való felelősség megállapításáért. Eközben az egészséges környezethez való jogra irányuló növekvő figyelem egy másik eszköztárat, az emberi jogi megközelítést vetíti előre. A nemzetközi jog előbb említett területei meglehetősen távol állnak egymástól. Elképzelhető, hogy az ökokódiom nemzetközi jogba való igazi megjelenésére nem a büntetőjog, hanem az emberi jog lesz a megoldás.⁷⁰

3. Összegző gondolatok

Jelen tanulmány legfontosabb célkitűzése az volt, hogy megjelenítse azokat a nemzetközi jogi normákat, amelyek a környezet védelmére vonatkoznak fegyveres összecsapások idején. Továbbá, a bevezető gondolatokban a tanulmány feltette a kérdést, hogy vajon a nemzetközi szabályozás által hagyott „űrt” betöltheti-e az ökokódiom mint régi-új felelősségi koncepció. A témában – látható módon – széles körben állnak rendelkezésre nemzetközi jogi instrumentumok, amelyek azonban sok tekintetben hiányosak. Véleményem szerint ez különösen igaz a felelősségi kérdésekre. Az ökokódiom nemzetközi jogi megközelítését jelenlegi formájában, annak jogi jellegét is erőteljesen megkérdőjelezhetőnek látom. Természetesen kivételekkel, hiszen több országban konkrét ökokódiom-szabályozást fogadtak el, illetve az uniós tagállamokban jelenleg zajlik a környezet büntetőjogi védelméről szóló új irányelv átültetése, amely már konkrét jogalkotási kötelezettséget jelent.

Az ökokódiom fogalmának kritikai elemzésébe ásva magunkat, nyilvánvaló, hogy minden felvázolt koncepciónak megvannak az előnyei és a hátrányai. Túlzás lenne kijelenteni, hogy az ökokódiom nem jog, de véleményem szerint előnyösebb azt olyan jogi jellegű koncepciónak tekinteni, amely még nem nyert univerzális elismerést a nemzetközi közösség részéről, de egyre szélesebb körben jelenik meg az államok belső szabályozásában és regionális szinten, ideértve az Európai Unió jogát is. A következő években mindenképpen várható az ökokódiom-szabályozás expanziója mint valódi, kikényszeríthető jog. Azonban jelen sorok írásakor úgy vélem, hogy legalábbis a nemzetközi jogi színteret vizsgálva, az ökokódiom még mindig inkább tekinthető koncepciónak, mintsem a nemzetközi színtér valamely arra alkalmas fórumán kikényszeríthető, valódi jognak. Az ökokódiom olyan „esernyő-fogalom”,

⁶⁹ General Assembly Resolution: Promotion and protection of human rights: human rights questions, including alternative approaches for improving the effective enjoyment of human rights and fundamental freedoms. 2022, Res. A/76/L.75 28. <https://digitallibrary.un.org/record/1326669?v=pdf>. (2024. 12. 30.).

⁷⁰ Erről a témáról részletesen ír: SZIEBIG Orsolya Johanna: The Crime of Ecocide through Human Rights Approach: The “Universal” Right to a Healthy Environment as a Driving Force Calling for Ecocide Legislation. *Acta Humana: Hungarian Centre for Human Rights Publications*, 2024/2, 75–89.

amely hatókörébe vonja a legsúlyosabb környezetromboló magatartásokat. Az ökcídiumról szóló diskurzus legnagyobb eredményének azt látom, hogy újra erőre kaptak a környezetrombolást követő felelősségi kérdések, annak különböző aspektusai és jogi megoldásai. Az emberi jogok, különösen a harmadik generációs emberi jogok pedig rendkívül szoros összefüggésben vannak a környezet minőségével, annak jó állapotával. Ennek eredményeképpen logikusnak tűnhet az ökcídium klímapierekén és emberi jogi bíraskodáson keresztül való megerősödése. Hozzáteszem, utóbbi esetben az ökcídium nem mint hivatkozási alap, hanem indokolás, keret jelenhet meg.

Inter arma silent leges – háborúban hallgatnak a törvények. De vajon ez a megállapítás igaz-e a környezet védelmét elsődlegesen, vagy járulékosan szavatoló nemzetközi megállapodásokra? Ha a nemzetközi közjog korpuszát nézzük, a válasz természetesen nem, de ha egy fegyveres konfliktus mindennapi realitását, akkor arra a megállapításra jutunk, hogy a háborús célok felülírják a környezet védelmét. Ugyanezt láthatjuk Ukrajnában is. Csak egyetlen példát említve, az európai biodiverzitás szempontjából kiemelt értéket képviselő, nemzetközi jelentőségű vizes élőhelyeit ért pusztulás valódi mértékéről még pontos információk sem állnak rendelkezésre. Az eredmény szempontjából mindegy, hogy a környezet védelme morális, vallási megfontolásból ered, vagy jogi kötelezettségből. Fel kell ismernünk, hogy az ember nem értelmezhető a környezet kiragadott szereplőjeként, hanem annak szerves, élő része. A környezet védelme közös felelősségünk. Ahogyan Polly Higgins írja könyvében: *„szép világot építettünk, de közben sokkal többet elpusztítottunk a haladás vélt útjának követése során. Ahhoz, hogy az élet a szétesés helyett újra integrálódjon, újra kell definiálnunk a szerepünket.”*⁷¹

⁷¹ Eredeti nyelven: „We have built a world of beauty, but in the process destroyed far more in pursuit of our perceived path to progress. For life to reintegrate rather than disintegrate requires us to redefine our role.” HIGGINS: i. m., 18.